

Het oorspronkelijke doel van de UNESCO-conventie was om te laten zien dat het zuidelijk halfrond misschien niet rijk was aan monumentaal erfgoed maar wel beschikt over een enorm reservoir aan immaterieel erfgoed. Toch blijft tot nu toe het aantal voordrachten uit Afrika minimaal. Sanké Mon, een vissersritueel in Mali, is één van de weinige Afrikaanse voorbeelden op de internationale lijst.

Bron: foto Ministerie van Cultuur Mali, fotobank UNESCO.

DE POLITIEK VAN IMMATERIEEL ERFGOED: EEN BESPREKINGSARTIKEL

Albert van der Zeijden

De term immaterieel erfgoed heeft inmiddels, mede dankzij de UNESCO Immaterieel Erfgoed Conventie uit 2003, een niet meer weg te denken plek verworven in het internationale cultuurpolitieke debat. Door het centraal stellen van plaatselijke gemeenschappen kiest UNESCO voor een benadering van onderop die mogelijkheden biedt voor een democratisering van het erfgoedbegrip, waarin ook brede lagen van de bevolking zich kunnen herkennen en mee identificeren. Enkele recente publicaties maken duidelijk dat immaterieel erfgoed ook een politieke dimensie heeft. In de hier besproken boeken worden soms onthutsende voorbeelden gegeven van hoe politici erfgoed instrumentaliseren voor eigen politieke doeleinden.

Eind 2009 maakte minister Plasterk van OCW in een brief aan de Tweede Kamer bekend dat ook Nederland van plan is de UNESCO conventie over het Immaterieel Erfgoed te ratificeren, een voornemen dat door de nieuwe staatssecretaris voor Cultuur Halbe Zijlstra werd herhaald in het debat rondom de cultuurbegroting eind 2010. De conventie uit 2003 is één van de succesnummers van UNESCO, die inmiddels al door meer dan 130 landen is ondertekend. Nederland is altijd wat laat in het ondertekenen van dergelijke internationale verdragen, de UNESCO conventie over het materiële

erfgoed, uit 1972, werd door Nederland pas ondertekend in 1992.

Door de conventie is er bij beleidsmakers en erfgoeddeskundigen een heel nieuw discours ontstaan over erfgoed en erfgoedzorg en de rol die overheden zouden moeten of kunnen spelen. De overheid zou niet alleen maatregelen moeten nemen om het materiële erfgoed te beschermen, ook het immaterieel erfgoed, de tradities en rituelen, is het waard om te 'safeguarden'. Vanuit een wat breder maatschappelijk perspectief maakt de conventie deel uit van een meer algemene trend in de erfgoedzorg: van een benadering gericht op de conservering van voorwerpen en gebouwen naar een nieuwe benadering waarin het accent ligt op het identiteitsaspect en op de beleving van erfgoed. Zoals Frijhoff heeft laten zien, heeft het alles te maken met de emotionele connotaties die verbonden zijn geraakt met het begrip erfgoed.¹ De 'emotional turn' is het wel eens genoemd.² Tegen deze achtergrond kreeg de UNESCO conventie over het immaterieel erfgoed vorm en betekenis, waarin met zoveel woorden aandacht wordt gevraagd voor 'the importance of the intangible cultural heritage as a mainspring of cultural diversity'. Vanwege zijn identiteitsvormende functie zou immaterieel erfgoed bijdragen aan sociale cohesie. Immaterieel erfgoed heeft het vermogen om mensen samen te brengen en is daarom interessant voor de politiek maar ook voor de

1 Willem Frijhoff, *Dynamisch erfgoed* (Amsterdam 2007). Zie ook: idem, 'Erfgoed en politiek. Een nabeschouwing over begrippen en praktijken', in: Richard Hermans e.a. eds., *Neerlands Hoop. Erfgoed en politiek* (Amsterdam 2010) 86-91.

2 Paul van de Laar, 'Het nationaal historisch museum en de emotional turn', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 124 (2009) 431-437. Zie ook: Ad de Jong, *Warme gevoelens en koude rillingen. Over musea en odes aan de saamhorigheid* (Amsterdam 2008); idem, *Vitrines vol verhalen. Museumcollecties als bron voor cultuurgeschiedenis* (Oratie UvA, Amsterdam 2010).

economie. Voor historici is het belangrijk om kennis te nemen van het nieuwe discours, dat zich vrijwel geheel buiten onze beroepsgroep heeft ontwikkeld maar wel belangrijke implicaties heeft voor erfgoedbeleid en voor de theorievorming over historische cultuur.³

Bij wetenschappers was er aanvankelijk veel reserve over nut en noodzaak van immaterieel erfgoedzorg. Vakhistorici, hier te lande en elders in de wereld, hebben zich tot nu toe afzijdig opgesteld en als ze er al wat van zeiden, dan was het negatief. Een dergelijke conventie die het immaterieel erfgoed wil beschermen, zou in tegenspraak zijn met het dynamische karakter van cultuur. Bescherming zou alleen maar leiden tot bevrozing, terwijl je immaterieel erfgoed eenvoudigweg niet kunstmatig in stand kunt houden, als het ware door er een stolp overheen te zetten. Ullrich Kockel, een Engelse cultuurwetenschapper van Duitse afkomst, maakte een onderscheid tussen traditie en erfgoed, waarbij hij traditie karakteriseerde als een actief proces van doorgeven van cultuur, een proces met voortdurende aanpassingen. Erfgoed beschreef hij als de wens om cultuur te fixeren in een geïdealiseerde, statische toestand: 'the fixation of a stage in the process of tradition' [Kockel, geciteerd in de hier besproken dissertatie van Tauschek].

Als betrokkene in Nederland, werkzaam bij het Nederlands Centrum voor Volkscultuur en Immaterieel Erfgoed, merk ik dat UNESCO de immateriële erfgoedzorg zo goed en zo praktisch mogelijk invulling probeert te geven. Het is een proces van vallen en opstaan. In de aanloop naar de conventie werd nadrukkelijk de medewerking van wetenschappers gezocht. Daarbij was een richtinggevende rol op internationaal niveau voor de Nederlander Rieks Smeets, als eerste leider van de immaterieel erfgoedsectie van UNESCO in Parijs.⁴ Smeets speelde het slim. Begin 2001 organiseerde hij een ron-

detafelconferentie, waarin hij enkele internationale experts – met name antropologen en etnologen, maar ook enkele juristen en diplomaten – liet reflecteren op de belangrijkste gehanteerde begrippen. Aanvankelijk werden begrippen gebruikt als 'tradition based culture' en 'folklore'. De wetenschappers stelden echter een nieuwe term voor: immaterieel erfgoed. Bovendien definieerden zij dat als *levend* erfgoed, hedendaagse actuele sociale praktijken die gedragen worden door plaatselijke gemeenschappen en tegelijk ook kunnen bogen op een traditie.

Nadenken over immaterieel erfgoed betekent dan: reflecteren op actueel sociaal gedrag dat gebaseerd is op tradities. Dit vermijdt de valkuil van het kunstmatig in standhouden van 'gebruiken van vroeger'. Door voor een toekomstgerichte benadering te kiezen, waarin het doorgeven naar volgende generaties centraal staat, werden allerlei dilemma's vermeden, in het besef dat er nooit zoiets is geweest als een oorspronkelijke, 'authentieke' variant van het betreffende immaterieel erfgoed. Immaterieel erfgoed is altijd *work in progress*, een dynamisch proces van bouwen aan tradities (zoals het nu in de conventietekst is geformuleerd wordt immaterieel erfgoed 'constantly recreated by communities and groups in response to their environment, their interaction with nature and their history').

Ook bij een van de eerste acties van UNESCO om als blikvanger een lijst van 'Masterpieces of the cultural and intangible heritage' in te stellen, werden door wetenschappers vraagtekens geplaatst. Inmiddels is deze omstreden lijst – die dateert uit 1998 en in het leven werd geroepen met een *Proclamation* door UNESCO, door de UNESCO conventie uit 2003 omgevormd tot een representatieve lijst. De gedachte hierachter is dat het niet om een selectie van meesterwerken gaat, maar juist om een overzicht van wat een samenleving zelf van waarde vindt voor de eigen culturele identiteit. Overigens leidt dit alles wel tot een vreemde paradox. Een representatieve lijst oogt misschien neutraal, zeker als je immaterieel erfgoed definieert als levende, alledaagse cultuur. Maar deze lijst is tegelijk ook een manier om bepaalde gebruiken te verbijzonderen. Door ze een officiële status als erfgoed te geven, ken je er nieuwe waarden aan toe: je maakt ze

3 Voor het nieuwe discours rondom immaterieel erfgoed zie: Sophie Elpers, Hester Dibbits, Peter Jan Margry en Albert van der Zeijden, *Immaterieel erfgoed en volkscultuur. Almanak bij een actueel debat* (Amsterdam 2011); Albert van der Zeijden, 'Volkscultuur in internationaal perspectief', in: Jan Jaap Knol e.a. eds., *Splitsen of knopen. Over volkscultuur in Nederland* (Rotterdam 2009) 112-120.

4 Nederland heeft weliswaar nog niet geratificeerd maar was via Smeets wel op ambtelijk niveau nauw betrokken bij de implementatie van de UNESCO conventie, taalkundige Rieks Smeets werkte voor zijn internationale functie in Parijs bij de Nationale UNESCO commissie hier in Nederland.

Het intergouvernementele comité voor immaterieel erfgoed komt altijd bijeen op verschillende plekken in de wereld. In 2009 was de bijeenkomst in Abu Dhabi.

Bron: foto Peter Jan Margry

van nationale importantie. De Amerikaanse etnologue Barbara Kirshenblatt-Gimblett typeerde immaterieel erfgoed daarom als een 'metaculturele categorie'.⁵ 'Vererfgoediseren' is een proces van waardeschepping, en het is interessant daarop te reflecteren. De drie hier besproken boeken leveren vanuit verschillende perspectieven hier een bijdrage aan.

Een rondtrekkend circus van experts

Bij de ratificatie van een internationale conventie zijn heel veel mensen betrokken, internationaal én nationaal, en ook nog van zeer

divers pluimage, zoals erfgoedsspecialisten, museummensen, politici, ambtenaren en juristen. De bundel *Intangible Cultural Heritage and Intellectual Property*, onder redactie van de Japanse jurist Toshiyuki Kono, focust op de juridische aspecten maar plaatst die wel in een veel breder kader van 'community involvement' en 'sustainable development'. Ook wordt ruim aandacht besteed aan het inventariseren van immaterieel erfgoed, als een manier om het *copyright* van immaterieel

5 Zie met name Barbara Kirshenblatt-Gimblett, 'Intangible heritage as a Metacultural Production', *Museum International* 56 (2004) 52-65.

erfgoed veilig te stellen. Kono kan met recht een insider genoemd worden, hij was betrokken bij de opstelling van de tekst van de UNESCO conventie. Japan was aanvankelijk de belangrijkste financier van dit initiatief en de eerste directeur-generaal was de Japanner Matsuura. Dit verklaart de dominantie van Japanse experts die zich met de conventie hebben beziggehouden.

De bundel van Kono vloeit voort uit één van de vele expertmeetings die UNESCO wereldwijd heeft georganiseerd over kwesties als: hoe kan je immaterieel erfgoed inventariseren, hoe kan je het 'safeguarden', wat is een 'community' en hoe kun je die het best bij het beheer van het eigen immaterieel erfgoed betrekken? Een speciale kwestie die UNESCO vanaf het begin bezighield was die van de 'intellectual property rights', omdat men dacht dat hierin een mogelijkheid lag voor het beschermen van het traditionele immateriële erfgoed tegen de exploitatie ervan door grote westerse bedrijven. Een klassieke casus was de exploitatie van een traditioneel Indiaas medicijn, waarvoor twee uit India afkomstige ondernemers patent aanvroegen in de Verenigde Staten, waarmee traditionele kennis in feite werd toegeëigend door buitenstaanders, die er commercieel hun voordeel mee deden. Een andere casus was die van een Amerikaanse popzanger die een traditioneel liedje 'uit de mondelinge overlevering' omvormde tot een wereldwijde hit en de royalty's in eigen zak stak zonder daarbij te denken aan de rechten van de traditionele gemeenschap waarvan hij het melodietje 'gepikt' had.

Uit de bundel blijkt dat er in de praktijk veel haken en ogen zitten aan de mogelijkheden van het gebruik van het juridisch instrument van het *copyright*, dat vooral is toegesneden op individuele scheppers en auteurs en nauwelijks toepasbaar lijkt op de oude 'tradition based culture', waarbij vaak geen individuele schepper is aan te wijzen. Immaterieel erfgoed hoort bij de oorspronkelijke gemeenschap zelf, daar is iedereen het over eens, maar wie is in juridische termen de houder van het auteursrecht? Hoe kun je in juridische termen het begrip 'community' hanteerbaar maken? Bij wie moet je bijvoorbeeld toestemming vragen als je kennis verzamelt over traditioneel erfgoed? Naast juristen werkten aan de bundel van Kono ook enkele antropologen mee, waaronder

de Nederlandse etnomusicoloog Wim van Zanten, die schrijft over zijn ervaringen als veldwerker in Indonesië, waarbij hij ondermeer film- en geluidsopnames maakte van traditionele Indonesische gamelanmuziek.

Net als historici denken antropologen niet in de eerste plaats aan patenten of *copyright* als ze onderzoek doen. Naar hun gevoel is cultuur of geschiedenis niet op juridische wijze te 'copyrighten', al heeft Van Zanten wel ooit betaald voor opnames die hij maakte. Meer dan historici hebben antropologen te maken met levende mensen, die je zo netjes mogelijk dient te behandelen. Van Zanten constateert terecht dat er een spanningsveld is tussen de oorspronkelijke intieme (bijvoorbeeld: religieuze) functie van een ritueel en de rol van de wetenschapper, die met zijn onderzoek de (internationale) openbaarheid zoekt, ook nog eens vanuit het perspectief van 'de ander'. Om hier zorgvuldig mee om te gaan bepleit Van Zanten een gedragscode, waarin een zo groot mogelijke openheid wordt gepropageerd en waarbij de informanten van te voren te horen krijgen wat er met hun informatie gebeurt. Er is, in zijn woorden, meer behoefte aan een ethische dan aan een juridische code. Een juridische code is te rigide, blijkt in de praktijk niet te werken en wekt overspannen verwachtingen. Overigens moeten antropologen ook weer niet naïef zijn, aldus Van Zanten. De tegenwoordige digitale technieken maken wetenschappelijk onderzoek aan de ene kant toegankelijker voor nieuw onderzoek, maar tegelijk ook kwetsbaarder voor misbruik door anderen, bijvoorbeeld door commerciële partijen. Er is nauwelijks controle op te houden.

Verweven

Het raakt aan een ruimer punt, namelijk de globaliserende context waarin immaterieel erfgoed tegenwoordig vorm krijgt. Kono en de zijnen blijven nog te veel hangen bij de traditionele *indigenous communities* die beschermd moeten worden tegen de bedreigingen van de boze buitenwereld (in één van de artikelen in de bundel van Kono wordt zelfs de ouderwetse marxistische retoriek over het westers imperialisme uit de kast gehaald). Er is echter allang geen sprake meer van relatief autonome gemeenschappen die slechts in eigen kring hun eigen immaterieel erfgoed koeste-

ren en beleven. Ook in de derde wereldlanden zelf wordt het tegenwoordig internationaal vermarkt, bijvoorbeeld door middel van het cultuurtoerisme in Afrika waar westerse reizigers zich kunnen laven aan de Afrikaanse tradities die hen door touroperators worden voorgeschoteld. Huwelijksceremonies worden speciaal *gestaged* voor toeristen. Sommige Afrikaanse bruiden trouwen wel vier keer per dag. Zonder te willen vasthouden aan een al te naïef beeld van authenticiteit is men hier toch wel ver verwijderd geraakt van de 'oorspronkelijke' (ik geef toe: een gevaarlijk woord) culturele functie van de huwelijksceremonie binnen de plaatselijke Afrikaanse gemeenschappen zelf.

Immaterieel erfgoed wordt tegenwoordig geproduceerd én geconsumeerd in een wereldwijde context, waarbij het één van de paradoxen is dat UNESCO met zijn conventie een antwoord probeert te formuleren op de internationale bedreigingen voor plaatselijke culturen maar tegelijk zelf ook een onderdeel is van de internationalisering en daarmee van het internationaal conceptualiseren van 'plaatselijke' gewoonten en gebruiken, die door de internationale gemeenschap tot erfgoed worden gemaakt.

Kono heeft slechts oog voor immaterieel erfgoed dat 'slowly, but steadily, withers' (Kono, p.7) en zou het liefst de traditionele cultuur in een of andere zuivere vorm willen bewaren. Ook de West-Europese volkskunde had aan het eind van de negentiende eeuw die insteek, en construeerde van daaruit de vijf voor twaalf gedachte: optekenen voor het te laat is!⁶ In werkelijkheid is er nooit sprake geweest van een zuivere en oorspronkelijke cultuur, maar altijd, zoals historici maar al te goed weten, van dynamiek en ontwikkeling.

Enig tegenwicht in de bundel van Kono komt van de Vlaamse jurist Steven Van Uytsel en van de Braziliaanse antropoloog Antonio Arantes, die nadrukkelijk aandacht vragen voor de socio-historische context van tradities en rituelen, die niet alleen plaatsgebonden zijn, maar ook samenhangen met veranderende socio-politieke contexten. Van Uytsel schrijft in dit verband over het werk van de gebroeders Grimm, die aan het begin van de negentiende eeuw hun overbekende *Kinder- und Hausmärchen* publiceerden, een verzameling van meer dan tweehonderd sprookjes die de Grimms 'uit de volksmond'

zouden hebben opgetekend en volgens Van Uytsel een vroeg voorbeeld zijn van het inventariseren van immaterieel erfgoed. Hij gebruikt dit historische voorbeeld om te reflecteren op hoe tegenwoordige inventarisaties van immaterieel erfgoed het best in zijn werk zouden kunnen gaan, en dan met name door te wijzen op de noodzaak van het contextualiseren van de verkregen informatie (wie vertelt wat en waarom), waar het bij de gebroeders Grimm nog wel eens aan ontbrak. Niet alleen waren de Grimms in sommige opzichten meer creatieve kunstenaars dan gewetensvolle onderzoekers, en zij streefden ernaar de opgetekende verhalen in een verfraaide literaire vorm te presenteren. Bovendien waren zij nadrukkelijk politiek geïnspireerd, met hun sprookjes wilden zij de fundamenteen blootleggen van een vermeend Duits Germanendom. Kortom: de Grimms waren bezig met identiteitspolitiek. Ook dit hoort thuis in een beschouwing over erfgoed. Het historisch perspectief is met andere woorden onmisbaar.

Reflectie op de totstandkoming van de conventie

De antropologen spelen slechts een bijrol in de bundel van Kono, in de bundel van Smith en Akagawa, getiteld *Intangible Heritage*, zijn zij de hoofdrolspelers. Zij hebben zich, meer nog dan historici, op reflectieve wijze met allerlei kwesties beziggehouden, waarschijnlijk omdat de conventie ooit werd gepresenteerd als een inhaalslag van 'Zuid' tegenover 'Noord' – van het veronachtzaamde (immateriële) erfgoed van traditionele culturen van het zuidelijk halfrond, tegenover het (al te overgewaardeerde) materiële erfgoed uit het Noorden. Dat blijkt ook uit de hier besproken publicaties. In dit verband is het nog aardig om er op te wijzen dat het internationale debat in het Engels wordt gevoerd maar dat vreemd genoeg de Engelsen zelf ontbreken. Engeland is één van de weinige landen in de wereld met het vaste voornemen de Immaterieel Erfgoed Conventie *niet* te ratificeren.

In de bundel *Intangible Heritage* buigen Smith en Waterton zich over deze kwestie.

6 Ad de Jong, *Dirigenten van de herinnering. Musealisering en nationalisering van de volkscultuur in Nederland 1815-1940* (Nijmegen 2001).

Zij laten zien dat het de Engelsen moeite kost om immaterieel erfgoed überhaupt te kunnen conceptualiseren. Dit heeft niet alleen te maken met een krachtige lobby van de in Engeland machtige monumentensector. Het ligt dieper. De Engelsen kunnen zich erfgoed slechts voorstellen als een verzameling *materiële* restanten uit het verleden. Opvallend is dat de Schotten en de Ieren weer wel oog hebben voor het koesteren van tradities en rituelen, zoals ondermeer blijkt uit de cultivering van de traditionele Schotse clancultuur, inclusief het in clankostuum spelen van traditionele doedelzakmuziek. Komt het omdat Schotland en Ierland culturen in de marge zijn, en in zekere zin de Noord-Zuid tegenstelling in Europa representeren? In Europa zijn het vooral culturele minderheden als de Basken in Spanje en de Letten en de Esten in de voormalige Sovjet-Unie die de eigen tradities koester(d)en in een soort van politieke oppositie tegen de dominante kosmopolitische *Leitkultur*.⁷

Het waardevolle van de bundel van Smith & Akagawa is vooral dat hij inzicht biedt in het onderhandelingsproces rondom de Immaterieel Erfgoed Conventie en daarmee ook in de gedachtevorming rondom de centrale begrippen en doelstellingen. Wat dat betreft biedt de bundel een uitstekende inleiding op theorie en praktijk van immaterieel erfgoed. Noriko Aikawa-Faure en Janet Blake behandelen uitvoerig de voorgeschiedenis van de UNESCO conventie en leggen uit waarom zoveel nadruk is gelegd op de *communities* die zoveel mogelijk beslissingsbevoegdheid moeten hebben over het eigen erfgoed. Vervolgens komt een reeks van antropologen aan het woord die allemaal, aan de zijlijn, betrokken zijn geweest bij het onderhandelingsproces. Het interessante is dat de artikelen zijn geschreven door mensen die rechtstreeks betrokken zijn geweest bij de onderhandelingen, maar die tegelijk ook een *outsider*-positie innemen, en het hele proces (soms met een licht gevoel van bevreemding) gadeslaan.

Een aardig voorbeeld is het artikel van etnoloog Vladimar Hafstein, die namens

IJsland in de delegatie zat die onderhandelde over de lijsten. Het leken hem soms eendeloze discussies over semantische kwesties: noemen we de lijsten heel neutraal 'lijst' of moet de voorkeur gegeven worden aan termen als 'register' of 'inventaris'? Maar er was wel degelijk iets fundamenteels aan de hand: het had allemaal te maken met de status van zo'n lijst, samenhangend met de kritiek op de *masterpiece*-benadering uit de proclamatie van 1998.

Niet minder instructief is het artikel van Anthony Seeger, die als expert van buiten gevraagd werd de voorstellen voor de *masterpiece*-lijst te beoordelen, vanuit zijn expertise als etnomusicoloog en als secretaris-generaal van de International Council for Traditional Music. Allerlei zaken passeren de revue, zoals de incompetentie wijze waarop de aanvraagformulieren vaak zijn ingevuld, maar ook allerlei praktische problemen om de procedures op tijd rond te krijgen. Niet alleen kostte het soms moeite om geschikte beoordelaars te vinden (de regionale experts van het land zelf mochten niet meedoen in de beoordeling), ook het ontbreken van moderne middelen tot contact leggen (zoals internet in sommige regio's in Afrika) maakten het soms moeilijk de procedure op tijd af te ronden. Zorgwekkender zijn de invloed van nationalisme en geopolitiek op de voordrachten, Seeger spreekt in sommige gevallen zelfs van 'cultural cleansing', omdat alleen dominante groepen gelegenheid krijgen een aanvraag voor te leggen en de rechten van minderheidsgroepen gemakshalve worden vergeten. Hier wrekt zich dat plaatselijke *communities* (een vaag begrip, dat in de conventietekst niet nader geëxpliciteerd wordt) weliswaar hoofverantwoordelijk worden gemaakt voor het eigen erfgoed, maar dat het staten zijn die de feitelijke voordracht moeten indienen. In de praktijk werden de meeste beslissingen van de experts in de internationale UNESCO beoordelingscommissies overigens genomen op basis van de tien minuten durende filmpjes van het gebruik, die de aanvraag moeten vergezellen. Voor het lezen van de aanvraag zelf, hadden de internationale experts vaak niet de tijd.

Het stemt allemaal niet vrolijk. Wat blijft er over van een neutrale en faire beoordeling van soms sterk gepolitiseerde voordrachten? Daar komt nog bij dat het in zekere zin altijd

7 Nu de Baltische staten zelfstandig zijn geworden, zijn de rollen in zekere zin omgekeerd. De voormalige etnische minderheden zijn zelf meerderheid geworden en hebben rekening te houden met een grote *Russische* minderheid. Het leidt tot spanningen die nog lang niet zijn opgelost.

een illusie is wat men denkt te kunnen bewaren. Dat is in ieder geval de conclusie van de antropoloog Ahmed Skounti, die nauw betrokken was bij enkele van de Marokkaanse voordrachten. Volgens Skounti gaat het bij immaterieel erfgoed altijd om een 'authentic illusion'. Niet de echte levende cultuur wordt bewaard, maar een geïdealiseerde voorstelling ervan, die in zekere zin in het proces van vererfgoedisering wordt losgemaakt van de lokale gemeenschap, waar het ooit zijn oorsprong had, om een nieuwe plaats te krijgen in een pantheon op wereldniveau.

Meer beschouwend, maar daarom niet minder kritisch, zijn de artikelen in het tweede deel van de bundel. De bekende van oorsprong Zwitserse etnologue Regina Bendix, tegenwoordig hoogleraar in Göttingen, is bijvoorbeeld uitermate sceptisch. Volgens Bendix heeft men weliswaar de mond vol van de identiteit van plaatselijke gemeenschappen, maar zijn het in werkelijkheid altijd economische (toerisme) of politieke overwegingen die de doorslag geven. Zij pleit voor een deconstructie van het hele proces van vererfgoedisering (in het Engels: 'heritagisation'). 'Cultural heritage does not exist, it is made.' En daarin spelen politieke en economische belangen altijd een hoofdrol.

Immaterieel erfgoed in het Westen

Voor West-Europese landen als Nederland is de hamvraag hoe wij ons eigen immaterieel erfgoedbeleid het beste kunnen vormgeven. Wat kunnen we in de westerse situatie aanmerken als immaterieel erfgoed, aan welke tradities wil men in Nederland vasthouden? En wie is eigenlijk die 'men', hoe kunnen we in een westerse context invulling geven aan het voor UNESCO zo centrale begrip 'community'? Van 'traditionele' plaatselijke gemeenschappen, zoals in Afrika of Azië, is in Europa geen sprake meer. Hier heet het dat mensen deel uit kunnen maken van verschillende gemeenschappen, er is zelfs sprake van een snel wisselend en dynamisch systeem van *internetcommunities*. De dissertatie van de Duitse etnoloog Markus Tauschek, *Wertschöpfung aus Tradition. Der Karneval von Binche und die Konstituierung kulturellen Erbes*, biedt uitsluitsel hoe de kwestie speelt in Europa. Tauschek combineert een discussie op metaniveau met een analyse op

microniveau van één concreet voorbeeld, het carnaval van het Waalse plaatsje Binche, dat – in 2003 – als één van de eerste voorbeelden van immaterieel erfgoed op de UNESCO lijst van de 'Masterpieces of the Oral and Intangible Heritage of Humanity' werd geplaatst. Tauschek brengt de discussie over immaterieel erfgoed een wezenlijke stap verder, waarbij hij het proces van 'waardeschepping', want dat is toch waar het bij erfgoed om gaat, nader analyseert en behandelt in haar politieke en maatschappelijke context. Niet alleen vat Tauschek het internationale debat over tradities en erfgoed goed samen, hij voorziet het ook van relevante kritische kanttekeningen.

Tauschek gaat uitvoerig in op de aard en wijze waarop de voordracht van Binche tot stand kwam, in informele samenspraak met het Waalse ministerie voor Cultuur en met het internationale UNESCO bureau in Parijs, dat ook een stevig woordje meesprak. Het is fascinerend om te lezen hoe er steeds weer (informeel) overleg is tussen al deze partijen. Het gaat bij een voordracht, in de woorden van Tauschek, om 'lokal-globalen Interaktionsprozessen', waarbij een voor de plaatselijke gemeenschap belangrijk gebruik in meer algemene termen wordt geherformuleerd en gemaakt tot internationaal belangrijk immaterieel erfgoed. Het is onthullend om te lezen dat op de achtergrond politieke en vooral ook economische motieven altijd een rol speelden, daarin verschilt Europa niet van Azië of Afrika.

Voor de plaatselijke bevolking van Binche is het carnaval van grote toeristische betekenis. De officiële UNESCO oorkonde werd er met gejuich ontvangen. Met deze bekroning hoopte men toeristen te trekken, en de belangstelling was inderdaad enorm. Op een hoger niveau lijkt de Vlaams-Waalse tegenstelling een rol te hebben gespeeld. Tauschek citeert een Waalse betrokkene, die ooit opmerkte dat hij bij immaterieel erfgoed vooral denkt aan de grote, spectaculaire evenementen zoals het carnavalsfeest in Malmédy en Binche en de reuzen van Ath, 'evenementen zoals die in Vlaanderen veel minder aanwezig zijn, met uitzondering misschien van de Ommegang in Dendermonde'. Het was dus iets waarmee met name de Walen konden scoren. Het initiatief om uitgerekend Binche voor te dragen, kwam van de Waalse

cultuurminister Rudy Demotte zelf. Als we Tauschek mogen geloven, dan speelde daarbij ook nog de plaatselijke politiek een tamelijk platte rol. Want waarom opteerde Demotte voor het carnavalsfeest in Binche en niet voor het vergelijkbare carnavalsfeest van Malmédy of voor het minstens zo spectaculaire volksfeest van (het planten van) De Meyboom in Brussel? Het werd Binche, zo citeert Tauschek de plaatselijke officiële vertegenwoordiger voor het toerisme Etienne Piret, omdat de socialisten daar een minister hadden in de plaatselijke oppositie, die mogelijk goed zou kunnen scoren met het UNESCO dossier (Belgische nationale politici zijn vaak ook lokaal actief, bijvoorbeeld als burgemeester of als gemeenteraadslid). En met succes, na de bekroning werd de oude burgemeester, die zich weinig gelegen had laten liggen aan UNESCO, weggestemd ten faveure van een socialist.

En dan was er ook nog UNESCO zelf. Een kenmerkend personage in het carnavalsfeest in Binche is de *gille*, een verkleedde figuur met een opvallend masker. Toen de Japanse Noriko Aikawa, van de UNESCO sectie in Parijs, het carnavalsfeest in Binche kwam bezoeken, viel het haar op dat alleen mannen de rol van *gille* mogen spelen en dat vrouwen dus slechts een ondergeschikte rol spelen in het carnavalsfeest in Binche. De rol van de vrouw in het carnavalsfeest in Binche ontbrak naar haar mening ook in de voorliggende aanvraag en zij stond erop dat in het dossier ook aan dit aspect aandacht zou worden besteed. Een vergelijkbaar bezwaar koesterde zij tegen de begeleidende film die men in Binche van het gebruik had gemaakt; ook daarin kwamen geen vrouwelijke carnavalsvierders voor. Wat haar bovendien enorm stak was dat in de film wel enkele als vrouwen verkleedde mannelijke carnavalsvierders te zien waren. Aikawa stond erop dat dit fragment uit de film zou worden verwijderd, anders zou de Belgische aanvraag geen doorgang kunnen vinden.

Ook toen de aanvraag uiteindelijk met succes bekroond werd, bleven allerlei dilemma's een rol spelen. Zelfs het belangrijkste argument tegen de conventie dat deze moge-

lijk zou kunnen leiden tot een dreigende fossilering van gebruiken en gewoonten, bleek in Binche niet zonder grond. Wat bijvoorbeeld te denken van het initiatief van enkele oud-presidenten van het lokale comité dat de carnavalsvieringen organiseert om de functie van *gille* voortaan ook open te stellen voor niet-Belgen, iets dat naar hun mening aansloot bij de kosmopolitische, zich globaliserende Belgische samenleving? De toenmalige president Gautier De Winter verzette zich met succes tegen het standpunt van zijn voorgangers, waarbij hij als argument gebruikte dan nu strenger aan de regels moet worden vastgehouden, omdat UNESCO anders Binche mogelijk van de internationale lijst zou kunnen afvoeren. Het maakt duidelijk dat de UNESCO conventie ook een negatieve, conserverende werking kan hebben.

Wat het voorbeeld van Binche laat zien, is dat immaterieel erfgoed meerduidig is en tot stand komt in een proces waaraan vele verschillende actoren deelnemen met ieder hun eigen maatschappelijke belangen, niet alleen politiek maar ook economisch of commercieel. Op één van de UNESCO bijeenkomsten werd het begrip *stakeholder* naar voren geschoven, om de verschillende belanghebbenden en betrokkenen te kunnen onderscheiden.⁸ Ook UNESCO is één van de partijen in een veel breder krachtenveld.

De rol van historici

Immaterieel erfgoed lijkt een denderende trein die niet meer te stoppen is. Bijna alle landen in de wereld hebben zich reeds geëngageerd. Nederland kan in dit verband niet achterblijven. Uit de besproken publicaties blijkt dat het tegelijk ook een veld is met allerlei dilemma's en paradoxen. Ook de politiek speelt altijd een belangrijke rol in het proces van vererfgoedisering. Toch, en dat blijkt ook uit de hier besproken publicaties, biedt immaterieel erfgoed ook kansen en mogelijkheden: niet alleen voor de naties in het zuidelijk halfmond, maar ook voor het Westen. Immaterieel erfgoed biedt kansen om groepen en gemeenschappen te betrekken bij erfgoed en erfgoedzorg, niet alleen omdat het te maken heeft met de eigen identiteit, maar juist ook omdat het mensen in staat stelt andermans verleden te beleven. De debatten rondom immaterieel erfgoed dienen

8 Uitvoerder hierover zie: Albert van der Zeijden, 'Betrokkenheid organiseren van onderop. De centrale rol van "communities" in de Immaterieel Erfgoed Conventie', *Levend Erfgoed. Vakblad voor public folklore & public history* 7 (2010) nr. 1, 24-27, aldaar met name 26.

Sinds het carnavalsfeest van Binche op de lijst staat, zijn er veel debatten over de *gille*. Mag de rol bijvoorbeeld ook door niet-Belgen gespeeld worden of zou dat afbreuk doen aan de traditie?

Bron: foto Musée International du Carnaval et du Masque de Binche, fotobank UNESCO

geplaatst te worden in het perspectief van een musealiserende cultuur. Wetenschappers als Gottfried Korff hebben erop gewezen dat deze tendens op zijn beurt weer onderdeel is van een moderniserende cultuur, die in hogere zin misschien zelfs een vorm is van 'brokerage modernity' (de term is van de Duitse volkskundige Konrad Köstlin): een manier om verleden, heden en toekomst met elkaar te verzoenen.⁹ Wat de Immaterieel Erfgoed Conventie zichtbaar maakt is dat het belangrijk is voor identiteitsvormingsprocessen van mensen en groepen in een snel veranderende samenleving.

Wat is in dit alles de rol van wetenschappers en andere deskundigen? Wat betreft de

problematisering van het erfgoedbegrip, hebben de antropologen al veel goed werk verricht. Maar ook voor historici ligt er een taak: vererfgoediseren is inderdaad een proces dat gedeconstrueerd moet worden. In een recent debat in Amsterdam over immaterieel erfgoed en volkscultuur signaleerde UvA historicus Ad de Jong bijvoorbeeld de tendens dat staten geneigd zijn om vooral 'leuke' dingen op de lijst te zetten: vererfgoediseren als een vorm van opleuken. Hij vroeg aandacht voor

9 Gottfried Korff, 'Musealisierung total? Notizen zu einem Trend, der die Institution, nach der er benannt ist, hinter sich gelassen hat', in: Klaus Füßmann e.a. eds., *Historische Faszination. Geschichtskultur heute* (Keulen 1994); Konrad Köstlin, 'On the Brink of the Next Century: The Necessary Invention of the Present', *Journal of Folklore Research* 36 (1999) 289–298.

de meer schurende elementen van immaterieel erfgoed, die mogelijk meer weerstand oproepen maar daarom niet minder belangrijk of reëel zijn. Hij verwees in dit verband naar alles dat samenhangt met de watersnoodramp in Zeeland.¹⁰ Hij had ook de dilemma's van de multiculturele samenleving kunnen noemen.

Waar nog te weinig aandacht voor is, is voor de historische dynamiek. Als je kijkt naar de praktische *toolkits* die UNESCO heeft uitgegeven, dan blijkt een statische visie op immaterieel erfgoed te overwegen. In de *toolkit* voor het inventariseren van immaterieel erfgoed ligt bijvoorbeeld het accent op de beschrijving van het gebruik en wordt niet of nauwelijks gevraagd naar de geschiedenis, misschien omdat die in Afrikaanse landen vaak lastig of zelfs onmogelijk is om te achterhalen. In de voorbeeld *questionnaire* wordt alleen gevraagd naar wat de deelnemers zelf zien als de 'vermeende historische oorsprong', de 'perceived origin'.¹¹ Iets meer aandacht voor de historische dimensie van rituelen en gebruiken zou het nog steeds vigerende statische beeld van cultuur kunnen doorbreken. Historici kunnen laten zien dat immaterieel erfgoed niet alleen naar de toekomst dynamisch is ('constantly recreated') maar dat ook in het verleden al sprake was van dynamiek en ontwikkeling, samenhangend met wisselende historische en politieke constellaties.¹²

Speciale aandacht vraagt de toegenomen invloed van de politiek in het erfgoedbeleid.

Uit de besproken boeken blijkt dat het *wheelen* en *dealen* rondom immaterieel erfgoed forse vormen kan aannemen. In cultuurpolitieke zin rijmt immaterieel erfgoed lang niet altijd op 'eerlijk', zoals de Vlaamse historicus en etnoloog Marc Jacobs ooit verzuchtte.¹³ Maar staat het immaterieel erfgoed daarin alleen?¹⁴ Ook in andere erfgoedsectoren is de rol van de politiek toegenomen, niet alleen op nationaal niveau, zoals de discussie rondom het Nationaal Historisch Museum laat zien, maar ook, en misschien wel vooral, op plaatselijk niveau. Erfgoed wordt steeds vaker ingezet door gemeentes als middel om zich toeristisch te profileren of als identiteitsvormende constructie ter bevordering van de sociale cohesie. Denk ook aan Rita Verdonk die Sinterklaas gebruikte voor haar kruistocht in dienst van Nederlandse eigenheid.¹⁵

In zijn oratie *Archiefwetenschap, erfgoed en politisering* heeft Theo Thomassen zich meer in het algemeen afgevraagd wat in het nieuwe gepolitiseerde erfgoedlandschap de rol van de historicus zou kunnen zijn.¹⁶ Thomassen verzet zich tegen de politisering van de archieven, in dienst van een nationalistische identiteitspolitiek. Maar dat wil niet zeggen dat hij vindt dat de erfgoedprofessional zich daarom zou moeten terugtrekken uit het maatschappelijk debat, integendeel. Hij pleit zelfs voor een maatschappelijk engagement waarbij professionals het open karakter en de veelvormigheid van het erfgoed zouden moeten laten zien. Op een vergelijkbare wijze pleit ook Frijhoff voor een rol van professionals, die met hun kennis en expertise 'orde kunnen scheppen in de operatie van het bewaren en het vergeten'. Frijhoff neemt zelfs het woord 'waakhond' in de mond.¹⁷

Het zou er voor pleiten dat historici ook hun stem moeten laten horen in het debat rondom immaterieel erfgoed. Niet omdat zij een boven de partijen staande 'neutrale' positie innemen – in dat opzicht vind ik de term 'waakhond' wat overdreven – maar omdat zij met hun kennis en expertise kunnen bijdragen aan historische verdieping en theoretische reflectie. Naar mijn mening is de grootste uitdaging om een balans te vinden tussen de betrokkenheid van onderop – de UNESCO verplichting dat immaterieel erfgoed gedragen dient te zijn door plaatselijke gemeenschappen – en de rol van experts en deskundigen in dit proces. Bij sommige we-

10 Ad de Jong tijdens de debatmiddag Immaterieel erfgoed en Volkscultuur, georganiseerd naar aanleiding van de presentatie van het boek *Immaterieel erfgoed en volkscultuur. Almanak bij een actueel debat* (Amsterdam 2011), op 27 april 2011.

11 <http://www.unesco.org/culture/ich/doc/src/01856-EN.pdf> [20-05-2011].

12 In het NWO-programma Culturele Dynamiek, onder voorzitterschap van Willem Frijhoff, vormt de dynamiek van erfgoed het uitgangspunt. Vanuit dit programma zijn binnen enkele jaren publicaties te verwachten.

13 Marc Jacobs, 'Rijmt etnologisch of volkskundig op eerlijk? Omgaan met de UNESCO-conventie (2003) voor het koesteren van Immaterieel Cultureel Erfgoed (I.C.E.)', *CULTUUR. Tijdschrift voor Etnologie* 2 (2005) 100-120.

14 Vergelijk Richard Hermans e.a. eds., *Neerlands Hoop. Erfgoed en politiek* (Amsterdam 2010).

15 Het is overigens te makkelijk om alleen met een beschuldigende vinger naar 'rechts' te wijzen, in België was het immers een socialistische minister die het immaterieel erfgoed gebruikte om zijn politieke tegenstander te wippen.

16 Theo Thomassen, *Archiefwetenschap, erfgoed en politisering*, Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar in de archiefwetenschap aan de Universiteit van Amsterdam op woensdag 15 september 2010.

17 Milena Mulders, "'Het probleem van Nederland met identiteit is ouder dan Paul Scheffer'". Interview met cultuur- en mentaliteitshistoricus Willem Frijhoff', *Erfgoed Nederland Magazine* (2010) nr. 1, 4-5.

tenschappers proef ik wel eens het verlangen zich slechts als quasi neutrale toeschouwer te willen opstellen om het 'spontane' proces maar zo weinig mogelijk te beïnvloeden. Maar is ook dit idee van 'spontaniteit' niet een speurtocht naar vermeende zuiverheid en 'authenticiteit'?'¹⁸

Albert van der Zeijden (1957) is historicus. In 2002 promoveerde hij op *Katholieke identiteit en historisch bewustzijn. W.J.F. Nuyens (1823-1894) en zijn 'nationale' geschiedschrijving* (Hilversum 2002). In zijn werk bij het Nederlands Centrum voor Volkscultuur en Immaterieel Erfgoed is hij intensief betrokken bij de implementatie van de UNESCO conventie in Nederland. Recent publiceerde hij, samen met anderen, het boek *Immaterieel erfgoed en volkscultuur. Almanak bij een actueel debat* (AUP, Amsterdam 2011). Adres: www.albertvanderzeijden.nl.

Besproken werken:

Laurajane Smith & Natsuko Akagawa eds., *Intangible Heritage* (Routledge, Londen/New York 2009) 312 p., € 33,99, ISBN 978-0-415-47396-5

Toshiyuki Kono ed., *Intangible Cultural Heritage and Intellectual Property. Communities, Cultural Diversity and Sustainable Development* (Intersentia, Antwerpen/Oxford/Portland 2010) 415 p., € 75, ISBN 978-90-5095-758-8

Markus Tauschek, *Wertschöpfung aus Tradition. Der Karneval von Binche und die Konstituierung kulturellen Erbes* (Studien zur Kulturanthropologie/Europäischen Ethnologie, Lit Verlag, Berlijn 2010) 351 p., € 32,99, ISBN 978-3-643-10266-9

18 Voor deze authenticiteitwens, geïllustreerd aan de hand van een studie van de geschiedenis van de etnologie zie: Regina Bendix, *In Search of Authenticity. The Formation of Folklore Studies* (Madison, Wisconsin 1997).